

A KÖZÖSSÉG ÉRTELMEZÉSEI

„Tövit töröm s a gallya jut”. Magyar irodalom és politikai identitás.

Szerkesztette: FALUSI Márton. Századvég Kiadó, Budapest, 2025. 418 oldal, 4290 Ft

A Századvég Falusi Márton szerkesztette kötete **művelődéstörténetünk két leglényegesebb jegyére ismer rá: egyrészt kultúránk erősen szövegközpontú, másrészt irodalomunkról nehezen választható le a közösségi gondolkodás.** Az utóbbit úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a magyar anyanyelvi terület irodalomtörténetében a művészetről és a társadalomról való töprengés összekapcsolódik. Mivel az egyén beleszületik egy közösségbe, s attól nehezen függetlenítheti magát, világképe szükségszerűen eltér különböző csoportokétól. Az elvi összeütközések világnézeti különbségekből fakadnak. Ezek kifejezésére főként és rendszerszerűleg a nyelv alkalmas, így nem meglepő az irodalomnak és a politikai gondolkodásnak a találkozása.

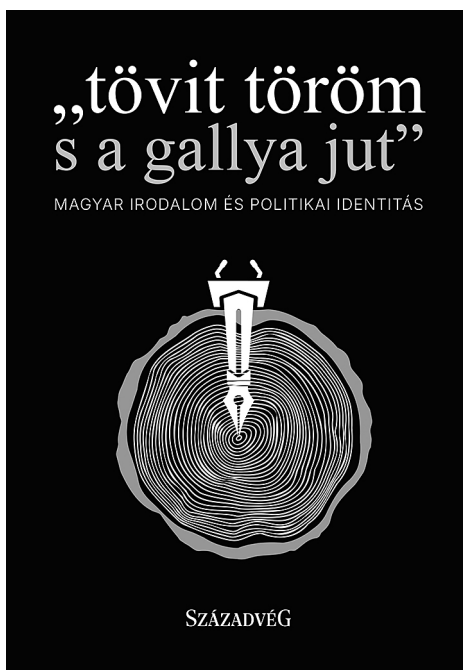
Ha a múltra való visszatekintést vizsgáljuk, akkor a szó-készlet használata nagyban meghatározza a régi értelmezését. A kifejezések kritikátlan átvétele (még ha gyanútlanul is) továbbviszi az előző rendszer korlátait. Ez okból írja Gróh Gáspár Illyés Gyula alakjával kapcsolatban, hogy „[a mai Illyés-képet] még szakmai állásfoglalásokban is messzemenően befolyásolja a pártállam ideológiája és emlékezetpolitikája által kialakított narratíva. [...] Az évek múltával egyre több az olyan kutató, akinek nincs személyes élménye a pártállam évtizedeiről, így döntő mértékben azon írásos, tárgyi és képi emlékek jegyében alkotnak képet a pártállami valóságról, amelyeket e rendszer propagandája vagy politikája készítettetett. [...] Így alakult ki az a tudatosan manipulált fogalmi rendszer, amely négy évtizedes uralma nyomán már létrehozóitól elszakadva is képes újratermelni magát.” Valójában a nyelv birtoklásának hatalmát kell észrevennünk! A diktatúrák alkalmazói tudatában voltak ennek. A velük szembe-

helyezkedők, így Kertész Imre, ez okból nem óhajtották a hatalom nyelvét alkalmazni, hiszen ily módon tudták valamelyest függetleníteni magukat. Párhuzamba állítható ezzel Illyés fogalomhasználata. Szintén Gróh mutatja meg, hogy utóbbi azért nevezte magát szocialistának, mert ezáltal tudta a forradalom melletti érzéseit kifejezni úgy, hogy a rendszer sem támadhatta

(„a forradalom idején a nemzeti célkitűzések közös elfogadása mellett *általános volt a kommunizmus elutasítása és a szocializmus elfogadása: szocializmus kommunisták nélkül.* Ez a célkitűzés volt annyira képlékeny, hogy a túlnyomó többség könnyen a magáénak érezhette: ebben az összefüggésben szocialistának lenni a kommunizmus elutasítását jelentette”). Éppen Illyés esetében figyelt fel Paár Ádám a nyelvhasználat tudatosságára: „Az író úgy akart érvelni a határon túli magyarság sorsával való törődés mellett, hogy aközben nem kerül ellentétbe a »szocialista hazafiság« tézisével” (A népiek nemzetszemlélete. *Kommentár*, 2023/1). Czopf

Áron szerint a valóságérzékelésünk csorbulása pontosan a jelszavak erőteljes ismétlése okán működhet (Fogalomkórház. *Kommentár*, 2023/2).

A múltról nyilatkozáshoz tehát annak nyelvhasználati szokásaival szükséges tisztában lenni. Az elmúlt megragadása a kanonizáció folyamatát rejti magában, hiszen a kánon alkotása mindig az aktuális jelenből történik, annak metaforáival, és a *mostani* igazolását keresi a *régi*ben. Az előző rendszer metaforáinak, fogalmainak kritikátlan átvétele a kánonja fenntartását hozza magával. Tudható ugyanis, hogy a kánonnak nemcsak a primér szövegek, hanem azok értelmezései is alapvető elemei. Emellett a textusok egymáshoz kapcsolódnak, csak úgy, mint az interpretációs rendszerek,

azaz a fogalmak szintén a kánon részét képezik. (A kérdéskörrel bővebben: Szegedy-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon* [2008]). A '80-as években már erősen tapasztalható volt a hatalom által szorgalmazottal szembeni ellenkánon, amelynek eredményeihez sorolható a fogalmak tisztázása. Az e feletti átsiklás eredménye a régi terminusok átörökítése, másképpen szólva a múlt ellenkánonja létezésének az elfeledése. Az akkori ellenkánon meglétének, létjogosultsági küzdelmeinek következménye pedig, hogy majd később, vagyis napjainkban, olvasható az irodalom és a politika kapcsolatáról egy tanulmánykötet.

Az érték és az értékes fogalma a(z irodalmi) kánon kérdéskörének kiindulópontjánál felfedezhető, jóllehet helyesen érzékelhető, hogy kölcsönvételtől van szó a gazdaság területéről. Dergez-Rippl Dóra érdekfeszítő és nehéz tanulmányában Babits Arany iránti rendkívüli elragadtatását a közös értékszemléletre vezeti vissza. A konklúzióban olyan Babits-idézetet szerepeltet, amelyben az érték elvont javakra utal: az író olyan művész, aki a saját életének anyagából dolgozik. A szépség ennek az anyagnak a gazdagságától is függ: szépség és kifejezés szinte egyet jelentenek [...] az irodalomnak csak a nagyokhoz van köze s fogalma elválaszthatatlan az érték fogalmától. S itt pozitív értékről van szó: bizonyos távolságból nagyon is nyilvánvaló, kik azok a nagyok, akik »egymásnak felelnek«. Az arisztokratikus irodalom megnevezéssel kötődik a tanulmány a politikai megemelt problémájához. A szerző többször említi az elegancia és előkelőség szavakat. Ebből következtethetünk arra, hogy az eleganciában bővelkedés, vagyis a szellemes, műveltséget feltételezhető irodalmi „megoldások” az arisztokratikus művészet feltételei. Műveltség szükséges az „egymásra felelő” írások alkotásához, az eleganciát pedig Dergez-Rippl az esztétikai értékhez társítja a *Bolyai*-vers tárgyalásánál, amelyben kiemelt fontosságú a matematika („a matematika legfontosabb tényezői közé sorolja az eleganciát, mert ez ad esztétikai értéket a bizonyításoknak”). A tanulmány végig egymásnak felelteti meg az ízlés vonatkozásában az elegáns, előkelő szavakat, majd párosítja őket a társadalmi vonatkozású arisztokratikus szóval, így használva ki azt a szemantikai hálót, amellyel e kifejezéseknél *A magyar nyelv értelmező szótára* dolgozik.

A műfajok közül figyelmet szentel a kötet a nemzeti eposzoknak és a történelmi regényeknek. Ezzel „rangsorolást” mutat, hiszen éppen az előbbiekre meglétére hiú a nemzetek többsége. S. Varga Pál a két műfajt összehasonlítja az individualizáció, a nacionalizáció és a társadalmi együttélés alakulását vizsgálva. Az időszemlélet különbözik a kettőnél, hiszen „a történelmi regény a történelem modern fogalma jegyében a jelen felől néz a múltra – a jelen viszonyait kialakító körülményeket vizsgálja –, az eposz arra a kérdésre irányul, honnan jöttünk, vagyis a múlt felől szemléli a jelent”. S. Varga a *Zalán futásánál* gondolkodik el azon, hogy az

elveszett magyar mitológia pótlása sikeresen ment-e végbe. A mű csökkenő népszerűsége kérdőjeleket vet fel. A nemzet eredetére összpontosítás kétségtelenül szükséges az irodalomban, ám nálunk még Arany János sem tudta befejezni tervezett trilógiáját. Eredetünkről szóló „nagy nemzeti narratíva” nem született meg. Ez kánonunk hiányzó eleme.

Időben előbbre haladva költészetünkben a politikai jegy egyre markánsabb. Ez okból idézheti Falusi Márton Horváth János látásmódjának taglalásakor, hogy a „költészet pedig »gyakran előpostája« a politikának”. József Attila írásaiban ez tagadhatatlan. Bókey Antal önnön inspiráló szövegét esettanulmányként nevezi meg, s próbálja összefűzni a költő társadalmi meglátásait a pszichoanalízisről vallott gondolataival. Arra jut, hogy József Attilánál a filozófiai fordulat, alakulás (a marxizmustól a szubjektumfilozófia felé) egy új költészeti hagyományt hozott létre, amely irodalomtörténetünk megkerülhetetlen eleme, vagyis kánonunk része.

Kollarits Krisztina a *Napkelet* folyóirat történetét elemezve az irodalom és a politika összefüggésrendszerét Tormay Cécile munkásságán is érzékelteti. A sokat tárgyalt *Bujdosó könyv* nem maradhatott ki a vizsgálatból. Kollarits diagnosztizálja, hogy az írók közéleti megnyilvánulásai nem választódtak el a periodikától, azaz a folyóiratot nem tudta a közönség függetleníteni Tormay közéleti szerepeitől. Bár a *Napkelet* a fő tárgya a tanulmánynak, és Klebelsberg Kunó lapjának nevezi, a súlypont az írásban Tormay körül mozog. Tekintettel arra, hogy a folyóiratban sok erdélyi szerző publikált Kollarits szerint, nem meglepő az a logikus szerkesztői gyakorlat, hogy a következő tanulmány a transzilvanizmussal foglalkozzon. Szász László helyesen érzékeli, hogy a transzilvanizmus gyökereinél már jelen kellett lennie a közösségi gondolkodásnak. A nemrég publikált, Boka László szerkesztette *Transzilvanizmus*-kötet alaposan végigjárja az erdélyi szellem alakulástörténetét. Szász szintén kitér ennek az eszmének a kultúra-központúságára, arra a tényre, mely szerint a kisebbségi, nemzeti „önvédelem” a kultúrában gyökerezik. Az írás azonban annyira nem reveláló, mint a Boka-féle kötet. Bár az előző rendszerhez való erős lojalitás okán Király István írásait fenntartással ajánlott kezelni, Mórocz Gábor meglátásai megvilágítóak. A korszakba ágyazva igyekszik feltárni Király gondolkodását és azt az otthonfogalmát, amely a marxizmust próbálta „elfogadhatóbbá” tenni.

Összességében a Falusi Márton szerkesztette kötet olvasásra érdemes, figyelemre méltó. A fentiekben túl több izgalmas írást tartalmaz, így Molnár Attila Károly rendszerező, esztétikai munkáját vagy Máté Zsuzsanna Madách-tanulmányát, illetve a holo-kauzstirodalom sajátosságait fejtegető összefoglalót. A jelen recenzió leginkább a könyv gondolati ívét szerte volna feltárni.

KOVÁCS FLÓRA